

i čvrste međuplemenske veze koje se stalno prenose na nasleđnike.

Fenomen igre u kojoj čovek ostvaruje neposredni kontakt sa sopstvenim skrivenim snagama i silama prirode, za domoroce u Kuli ima presudan značaj. Kroz delo Malinovskog otkriva se smisao i lepota igre, ne samo za primitivne zajednice, nego i za čoveka uopšte.

Verovanja, mitologija i magijski rituali, koji imaju presudnu ulogu u životu ovih zajednica, i pojedinaca u njoj, takođe su veoma složeni. Opisujući ih u okvirima Kule i izvan nje, Malinovski otkriva koliko je neposredan i prisran odnos s prirodom i koliko je ovaj čovek poštuje.

Argonauti Zapadnog Pacifika je knjiga koja ima veoma veliku dokumentarnu vrednost za istraživače različitih interesovanja i senzibiliteta: za etnologa, ekonomistu, sociologa i druge, ona predstavlja dragocen izvor informacija ne samo o kulturi o kojoj govori, a koju su belci na žalost uništili, nego o ljudskoj kulturi uopšte. Ovde se, međutim, ne iscrpljuje njen značaj. Malinovski je imao izuzetnog dara za živo i zanimljivo pripovedanje. Knjiga je zato puna lepih opisa egzotičnih predela i ljudi. Ona je, pored ostalog, i zanimljiv putopis, pa je s interesovanjem može čitati i obični čitalac.

Najveća vrednost ovog dela je, ipak, nešto drugo. »Primitivna kultura« ovde »civilizaciji« nudi humanije principe života. U ovo vreme neracionalnog korišćenja energija planete, kad se jedan deo čovečanstva guši u raskoši, dok drugi umire od gladi, u vreme u kome čovek bezobzirno uništava prirodu, u vreme akutnih kriza i ratova, čovečanstvu je zaista potrebna pomoć i humaniji oslonac. Malinovski je to intenzivno osećao. On je u saradnji različitih kultura i senzibiliteta, bez dominacije bilo koje od njih, video rešenje za svet. Zato je u ovoj knjizi i optuživao belce što uništavaju jednu kulturu čiji značaj ne shvataju, a koja je umnogome plemenitija od njihove. Zasnovana na principima saradnje, ova kultura čoveka uči humanosti. U humane principe čovečanstva je Malinovski, uprkos svemu, duboko verovao. Pred sam kraj života, dok su svetom besnele do tada neviđene destruktivne snage (drugi svetski rat), on je u eseju o Džordžu Frejzeru, pored ostalog, rekao: »Pošto se okonča sadašnja katastrofa, odnosi među rasama će morati da se zasnaju na novim principima podjednake prava (...). Antropolog veruje u pravo svih rasa (...). Mi, predstavnici bele rase, prevashodno smo odgovorni za to, jer mi smo dali svoju religiju, svoje vaspitane i mnoga druga duhovna dobra drugim rasama i drugim narodima sa prećutnim obećanjem da će, čim prihvate našu civilizaciju, postati ravnopravni sa nama. Ovo obećanje nije ispunjeno.« Knjiga koja je upravo pred nama nas na ovaj neispunjeni dug stalno podseća.

* Knjiga Bronislava Malinovskog *Argonauti Zapadnog Pacifika* pojavila se u nas u BIGZ — ovoj biblioteci XX vek (serija velikih antropoloških dela), Beograd 1979, u prevodu Drinke Gojković i Jasmine Lukić. Inspirativan predgovor Džordža Frejzera je sve što se ovde, pored teksta knjige Malinovskog, nudi. Nikakvog kritičkog aparata i obilje štamparskih grešaka — šteta za ovako ambiciozan poduhvat.

ALEKSANDAR TIŠMA: »ŠKOLA BEZBOŽNIŠTVA«,

»Nolit«, Beograd 1978.

Piše: Vojislav Sekelj

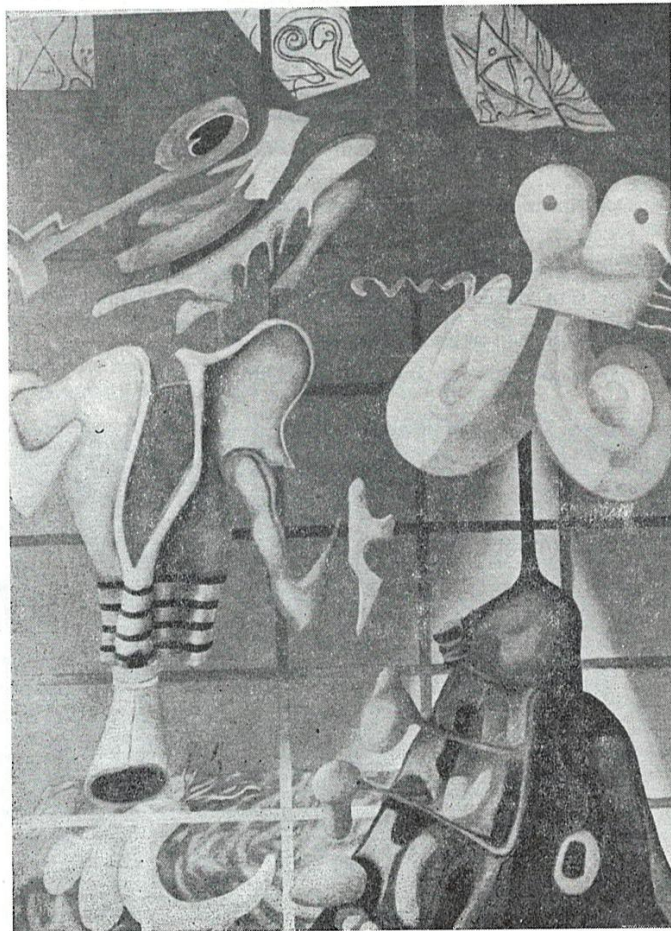
Prva rečenica u knjizi *Škola bezbožništva* ispisana je verzalom. Ne ističemo ovaj detalj na početku prikaza kao ključ za razumjevanje i penetriranje u književno-umjetničko djelo, već prevashodno želimo ukazati na složenost stvaralačkog prosedeja i majstorstvo kojim Aleksandar Tišma stvara. Slobodno možemo reći da je u prvoj rječenici dat zajednički nazivnik knjige oko kojega se grupiraju događaji i organizuje umjetničko djelo, odnosno zasniva njegovo estetsko trajanje. Knjigu tvore četiri, na prvi pogled različite i po tematici oprečne priče, međutim, ispod predmetno prikazivačkog sloja krije se rijetko konzistentna i monolitna cjelina, koja prilikom čitanja poprima oblik psihoanalize, noseći u sebi relevantne momente suvremenog čovjekovog bitisanja, uokvirenog u trouglu čija temena čine: frojdzizam, egzistencijalizam i marksizam.

Prva zajednička crta koja se venozno provlači kroz sve četiri priče je — rat, koji za Tišmu ima ulogu i značenje što ih je u antici imala sudbina. Drugo obilježje sviju priča je bolest, personificirana u nekoj ličnosti, a treća zajednička karakteristika s ulogom posebnog, preko kojega se opće [rat] i posebno [bolest] odnose, je brak, odnosno porodica. U tim okvirima i granicama je zadan čovjek, a s obzirom na to da ti odnosi i okolosti u velikom stepenu ne ovise od njega, on ih prima i zatiče kao nužnost. Tišma svoju pažnju u oblikovanju junaka, gde kompozicija ima značajno mesto, ne usmjerava ka oslobađanju od istih granica, već više da se čovjek naspram njih odredi.

SNEKA JE PROBUDILA GLAVOBOLJA. Ovom rečenicom počinje prva priča, a njenom metaoznačenim i značenjem smo počeli i ovaj prikaz, zato apostrofirajmo odmah da glavobolju Tišma ne uzima kao bolest, nego je ona unutrašnji mehanizam, određeno prirodno stanje s generalogijom, a sama priča razapeta je između iznenadnog nestanka i iznenadne pojave glavobolje. Činjenica da je glavobolja nestala Snek je stidno saopćio svojoj ljubavnici, i taj nestanak mu otvara pukotinu u horizontu opstojanja. O nenadnom povratku glavobolje Snek čuti, i ona ima su-

protro značenje, zatvara pukotinu, a na horizontu i dalje ostaje rat, koji mu siziofski otkriva da je on još uvijek on-Snek. (U priči *Škola bezbožništva* Dulić kroz čin spoznaje otkriva da je on, Dulić — bog). U tom suzdržljivo plašljivoj tonu saopćenje prestanku glavobolje je prvi impuls koji psihički determiniše fizičko življenje (katalepsija) Sneka, jer Ljiljani ga nije privukla ljubav nego bolest i smrt njenog muža. Tok bolesti koja se posle nestanka glavobolje javila, identičan je i ima istu liniju rasta, ne i razvoja kao i u inženjera Zorana Klajića. Pozadina, jer može biti govora samo o pozadini, ne i o uzroku bolesti, sadržajno je data; ratom, zatim smrću drugog čovjeka čija ga smrt do općinjenosti privlači i načinom tumačenja uzroka svoje bolesti; da ona potiče od zdrave osobe, u fizičkom dodiru s njom. Sama bolest, kao činjenično stanje, za Sneka ima antagonističku ulogu i goni ga na akciju. Bolest po značenju ima slične odredice koje je u ratu imao logor. Snek joj svjesno stremi, jer u njoj vidi jedini način da bar u smrti postane neko drugi — izgubiti svoje JA, kao trajno opterećenje življenja — i da se smrti približi (ako se njoj uopće može bilo kako približiti) ljudski, jer posle svih muka življenja smatra da na to ima pravo. Ali, istovremeno, bolest preti da ga pre vremena izda, otkrije i obilježi, analogija s ratom i prokletstvom rata je očita, za vrijeme rata, poslje bekstva ispred nacističke potere, problem pukog egzistiranja sveo se na formulu, ali suštinsku izmjenu ličnih isprava.

I prije nego što u priči saznajemo način na koji je Snek riješio atagonizam, Tišma ingeniozno prekida kazivanje na jednoj liniji fabule i upoznaje nas s prošlošću Sneka, tim kompozicijskim postupkom u gradnji priče, umjetničko djelo dobija čitavu gamu značenja. (A radi potpunog sagledavanja i dubljeg estetskog doživljaja, priče *Snek i Škola bezbožništva* moramo percepirati da su komplementarne). Sznajemo, dalje, da je Snek već jednom bio nesretno oženjen, da je bio u logoru zajedno sa ženom, a da je raščičavajući ruševine uspeo sretno pobeći — time je prošlost avetinjski prisutna i ona u potpunosti zakrivljuje i zaklanja horizont Snekovog života. Osnovni problem Sneka nije bolest, to je samo još jedno lukavstvo uma da zaobiđe puninu življenja, već kako se naspram vlastite prošlosti odrediti. Za vreme rata isti problem je prisutan u vidu gubljenja isprava, generacija, a u kontekstu priče ima značenje poniranja u još dalju prošlost (pitanje antisemitizma) i taj problem u ratnim uvjetima je rješiv i skopčan s tehnikom izmjene ličnih isprava (Miloje Saratić). Ali u miru grozota doživljenog rata je totalna i paralićki prisutna, biti i postati neko drugi je opterećeno u toj mjeri da gubljenje identiteta ima eshatološki valer, ali ne usljed osecanja grešnosti. Biti neko drugi u tuđoj smrti! Rješenje koje Snek iznalazi da tu antagonističku tenziju bolesti razreši, i da životu nađe neki smisao, ali ne i življenju, anlogan je onom rješenju u

budim beriša

ratu: predlaže Ljilji brak, formalno-pravno vezivanje, radi mirnijeg i ljudskijeg umiranja, pre nego što bude otkriven kao budući bogalj.

Tišma pokazuje složenost problematike gubljenja identiteta Šnekovog u ratu i u miru, a vrhunac je »Kad su saslušali tačke bračnog ugovora i sagнули se da ga potpišu, Šneka je ruka prestala slušati; morao je da je podupre trupom i da je gura kako bi naštrijao nešto slično njegovom imenu.« Odmah posle toga, posle venčanja, kroz taj silom potpisani potpis bolest ga je voljebno napustila i ponovo se nenadno pojavila glavobolja, opomenuvši ga da je on još uvijek on-Šnek. Sjeti se tad i svoje prve žene, nevjernice Henrijete, i osjeti po prvi put da je s njom brat-ski sjedinjen. »Legao je, pokrio se i skrstio ruke, da budan sačekava ustajanje u tom tuđem stanu sa tuđom ženom«. A svojom!

Možemo se pitati da li izlaza ima, ili je Šnek postao »nesvjesno svjestan« da se kvadratura života van tragičnog obilježja življenja ne može riješiti. Tišma ovom knjigom otvara značajne probleme koji duboko zadiru u teoretska pitanja čovjekove slobode i njegovog odlučivanja na polju lične intime, znači onog najsubjektivnijeg.

Ne posmatrajući čovjeka ispod građanske lupe, pod negvama robno-novčanih odnosa i sistema, Tišma dokida fetišiziranu moć stvari i predmeta nad čovjekom, i posmatra ga kao odnos koji ima neprestanu potrebu da se odnosi, posmatra ga u trpnom stanju, istina ono nije uvijek i nosilac ljudskog, ali u tome se i krije i nalazi humanistički sadržaj ove knjige.

Druga priča *Skola bezbožništva* je antipodna prvoj, u kojoj Šnek svim bićem teži da izgubi svoj identitet i na kraju indignirano dolazi do spoznaje da je on još uvijek i samo on — Šnek. Dulić, zadan istim sadržajnim granicama — rat, bolest sina Ježana i porodica — očajnički teži da nađe sebe, morbidno puzeći pred drugima, gubeći pri tome sve atribute ljudskog, tako da se cilj i sredstvo spajaju u odvratnu melasu. U tom animalnom traženju sebe, sloboda, smisao slobode, derivira u pojam ne-slobode. Kroz Ostojinu smrt Dulić doživljava ukidanje granica koji ga sputavaju (da ne bi bilo zabune, Dulić se uspeva osloboditi granica, za razliku od Šneka, jer sloboda iz oblasti smisla prelazi u oblast značenja -logike) i samo za trenutak u Dulićevoj glavi proplamsa moralni plamen — šta je učinio. Ali, ta misao ne stoji ni u kakvom odnosu s učinjenim djelom-ne-djelom, već je preko straha, u odnosu na sudbinu njegovog bolesnog sina Ježana, što tvori koincidenciju s Ostojinom smrću i ozdravljenjem Ježana. I taj spoznajni čin Dulića (Šnek dolazi do spoznaje, a Dulić kroz spoznajom) egzaltirano dovodi do nove spoznaje da boga nema da je bog on — Dulić! To nije fraza, već ima suštinsko značenje za dublje ponirane u Dulićev lik. Kroz prljavštinu svojih ruku i glave, Dulić je došao do svog taloga, on je našao sebe, uspio je dokinuti granice kojih, na žalost, nikada nije ni postao svjestan da ga sputavaju, on ih je doživljavao kao mogućnost koja ga ima ostvariti da postane on — On! On se ne oseća izgubljen kao Šnek, jer njega kroz prividno zadobijeno samopouzdanje ni nema.

Na kraju recimo da je Tišma napisao značajnu knjigu, knjigu čija se slojevitost i složenost stapaju, uostalom kao u svih velikih umjetničkih djela, u jednostavnost koja površnom i brzom čitaocu lako može nestati u samom sadržaju.

VOJISLAV MAKSIMOVIĆ: »NEKA PRESUDI VRIJEME«, »Svjetlost«, Sarajevo 1978.

Piše: Dragoljub Jeknić

Treću knjigu književnih ogleda Vojislava Maksimovića čine tri prozimaćuće ili, kako autor sam kaže, »suštinski povezane cjeline«. Pored zapisa o književnosti i tradiciji, u prvom dijelu svoje knjige Maksimović objavljuje ogled o genezi književnog ogleda u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1941. godine, ogled o zborniku Alije Isakovića *Hasanaginica*, kao i četiri ogleda o piscima čije je književno djelo okončano (Edhem Mulalić, Isak Samokovlija, Jovan Kršić i Ivo Andrić). U drugom dijelu knjige su tri ogleda u kojima se iznose činjenice o književno-kulturnim bosansko-hercegovačkim interesovanjima i dodirima s literaturama Čeha, Lužičkih Srba i Poljaka, takođe u prošlosti, do 1941, odnosno 1914. godine. I, najzad, treći dio Maksimovićeve knjige ispunjava ogled o književnosti Bosne i Hercegovine od 1945. do 1975. godine.

Maksimovićeve knjige, dakle, u cjelini se bavi tradicijom, književnim i kulturnim vrijednostima koje su već tradicija. Otuda i taj uvodni zapis o književnosti i tradiciji, u kojem se, pored ostalog, Maksimović zalaže za marksistički pristup u ocjenjivanju »šarolikog balasta koji nam je ostavila prošlost, a time i tradicija kao njen duhovni korelat i izraz«. Marksistički pristup trebalo bi, po Maksimoviću, da se ogleda u pravilnom, realnom tretmanu onoga što je u literaturi i kulturi stvoreno, što jeste do met i baština i što, pravilno shvaćeno, priznato kao do met i nivo, treba da zrači osjećanjem sigurnosti »što stvaramo na tlu koje je već dalo značajne umjetničke plodove«, to jest plodove koje ne treba ni precjenjivati ni potcjenjivati, već ih kao dio tradicije u cjelini, »uz stalno respektovanje dijalektičkih promjena i zahtjeva«, podređivati savremenim htijenjima.

Maksimović se zalaže za jedan prozimaćući odnos tradicije i savremenosti koja se stvara, razlikujući, čini se, tradiciju i prošlost, tradiciju kao zgusnuto vrijeme stvaralačkih oblika i prošlost kao »šaroliki balast«, u kojoj i treba da ostane sve

ono što ne može da uđe u ograničen i zajednički prostor tradicije. U tom smislu gotovo osvjetljavajući je Maksimovićeve tekst o Edhemu Mulaliću. On punim ustima pozdravlja izdavanje izabranih djela ovoga autora koji je bio zaboravljen, dakle pozdravlja transformaciju iz »šarolikog balasta« prošlosti u živi prostor tradicije jednog djela kojemu tamo nije bilo mjesto.

Maksimović tradiciju osjeća i doživljava kao zemlju raznim korištenjem zasijanu, i mislim da se može reći da on upravo danas i ovdje, u bosanskohercegovačkoj kulturno-književnoj stvarnosti, ponajdublje traga za tim korištenjem, za tim vezama i sudbinama u prošlosti, za rezultatima i htijenjima. Ne mislim sada samo na ovu njegovu knjigu, već i na ranije objavljene, kao i na tekstove u književnim glasilima. S tih traganja on donosi konkretne rezultate, od značaja za našu kulturu u cjelini. Dva takva rezultata zatičemo i u ovoj knjizi i oni privlače posebnu pažnju. Jedan je »Geneza književnog ogleda u BiH (1810—1941)«, a drugi »Ogled o književnosti BiH 1945—1975«. Prvi je izveden sistematski, po piscima, i uz izbor tekstova (objavljen svojevremeno u časopisu *Život*), a ima antologijski karakter i značenje. Drugi ogled je još ambiciozniji, jer uključuje sve vidove književnog stvaranja (prozu, poeziju, kritički izraz, dramsko i radio-dramsko stvaralaštvo, literaturu za djecu) i bavi se periodom najnovije bosansko-hercegovačke književne stvarnosti, koji ne samo da je najplodniji, najmaselniji književnim vrijednostima, već je tek u humusu tradicije, ako prihvatimo mišljenje da je tradicionalni oblik svaki literarni i drugi oblik koji je upravo zapisan.

Pišući ovaj drugi esej, ovaj pregled najnovije bosansko-hercegovačke književne stvarnosti, Maksimović nije imao pred sobom onako čist »teren« kao što je imao pišući ogled o genezi bosansko-hercegovačkog književnog ogleda. On se našao pred mnoštvom knjiga, mnoštvom još nedovoljno kritički pročitanih ostvarenja koja su se međusobno zaklanjala pred njegovim pogledom nastojanjem da sažme knjige u pisce. Tako je i došlo do toga da u ovom ogledu imamo, na jednoj strani, pisce o čijim se knjigama govori i, na drugoj strani, pisce koji se samo imenuju, nabrajaju. Ali, bez obzira na te i druge nedovoljnosti, Maksimovićeve ogled je doprinos našem savremenom kritičko-esejističkom trenutku, i sam već u humusu tradicije.

Maksimović piše izuzetno komunikativno, pregledno, dokumentovano, analitičko-sintetski, zrelo. To naročito važi za dva prva dijela knjige, posebno za one tekstove gdje je i kritički ustremljen, kao u tekstovima o Andriću i povodom njega, Samokovlijinim literarnim počecima ili genezi bosansko-hercegovačkog književnog ogleda.

BOŽUR HAJDUKOVIĆ: »ZORA NAD ZLODOLOM«, Književna omladina Srbije, Beograd 1978.

Piše: Vasilije Radikić

Zora nad Zlodolom, prva knjiga Božura Hajdukovića, obuhvata deset pripovedaka. Iako je reč o »samostalnim« proznim celinama — većinu ovih pripovedaka autor je tokom proteklih godina objavio u listovima i časopisima — utisak jedinstva, koji se iskazuje na nivou celokupne zbirke, veoma je izražen. Ovdje je, dakle, reč o onom specifičnom slučaju ciklusne proze, gde se »vezivanjem« proznih celina oko prostornog ili tematskog »stožera« i preko zajedničkih likova ostvaruje potpunost značenja koja je karakteristična za roman. Kompaktnost ciklusa proze ovde je ostvarena na nekoliko nivoa. Najupadljivije je »spoljašnje« jedinstvo, koje bi se moglo definisati kao »jedinstvo mesta i vremena«. Naime isti geografski prostor — određeni kraj u Sandžaku — zajednički je ambijent u kojem se »odvija« radnja svih pripovedaka. Istovremeno, uočljivo je da je ovom prozom zahvaćen kompaktni vremenski period, koji bi se približno mogao odrediti kao vreme posleratnih godina, kada je proces migracija i raslojavanja sela formirao jedan specifičan vid seoskog življenja između ustaljenih shvatanja i istovremenog prisustva i naslućivanja novog.

Zapaženo je Hajdukovićevo nastojanje da situiranjem »radnje« u određeni »stalni« geografski prostor postigne više od običnog spoljašnjeg označavanja tog prostora. On nije težio da na taj način ostvari samo jednu vrstu »prepoznatljivosti«, koja je inače prisutna kao stalno ponavljanje istog ambijenta, nego je nastojao da korišćenjem različitih literarnih sredstava samo »mesto radnje« uzdigne do literarnog značenja. To je vidljivo već i po samom naslovu u kojem dominira toponim Zlodo — složenica koja je sama po sebi naglašeno određujuća i koja u sintagmi s pojmom »zora« očigledno ima simbolički smisao. Ovo »značenje« se iskazuje kao fizički i prirodno predodređena negativnost — sela pored Zlodola muče nerodice, suše, poplave i druge nedaće. Time se stvara jedno posebno stanje besperspektivnosti i izgubljenosti koje postaje psihološka dominantna Hajdukovićeve likova. Ljudi ovdje prihvataju život kao svojevrsnu osuđenost, i stoga svi žele da pobjegnu što dalje. Beperspektivnost koja karakteriše život ljudi Zlodola boji sve njihove postupke, način mišljenja i odnose prema drugima. Tako je socijalna motivacija dominantna u literarnom postupku Božura Hajdukovića.

Sem na ovom, najširem planu, jedinstvo unutar ciklusa proze *Zora nad Zlodolom* ostvareno je i preko junaka. Većina ih se pojavljuje iz pripovetke u pripovetku, iako su dati mahom fragmentarno, kao određene »tipičnosti«. Izdvaja se, kao napjotpuniji, lik Kola Poljaka, koji se uobličava kao dinamična struktura, na principu mozaika se upotpunjuje i dovršava iz pripovetke u